vabrikud kodumaalt, peaasjalikult linna lähemast ümbrusest. Samale turule läksid ka vabrikute töösaadused. Mainitud vabrikud käisid kõik ilma aurujõuta. Alles 1838. a. sügisel pandi nurgakivi esimesele aurujõul käivale vabrikule (Schrammi kalevivabrik). Kuid sellele ei järgnenud mõnekümne aasta jooksul kuigi palju teisi. 1863. a. nimetab ametlik statistika linnas jällegi ainult kuus vabrikut: 1 villa-, 1 tubaka- ja 4 õllevabrikut. Suuremat hoogu võtab tööstuse arenemine Tartus alles 70-dail aastail, kuid ka sellest järgmises peatükis.

Tartu käsitöö ja tööonduse puhul aastasaja esimesel poolel ei saa jätta mainimata veel üht silmapaistvat algatust sel alal. Ülikooli tehnoloogiaprofessori Schmalz'i agaral eestvõttel asutati 1838. a. linnas esimene tööndusselts (Gewerbeverein), mille ülesandeks seati „tööonduse täiendamine tema liikmete ühisel nõul ja jõul". Abinõud selleks olid ette nähtud üsna rohked ja laialdased. Lootused, mis tema peale pandi, olid kaunis suured. Koguni rahaminister Kankrin avaldas tema kinnitamisel „soovi ja lootust, et see selts tööndusele võiks olla kasulik ja saaks eeskujuks teistele samalaadilistele seltsidele". Selts asus ka tõesti suure agarusega tööle. Ülikooli õppejõudude poolt peeti tema korraldatud koosolekuil rida populaarseid loenguid. Ja juba järgmisel aastal korraldas selts esimese tööndusenäituse, millest osa võtsid 35 väljapanijat 95 artikliga.

Kaubandus. Nagu tööonduses ja käsitöös, nõnda oli ka kaubanduses arenemine Tartus kuni 60-date aastateni võrdlemisi nõrgahoogne. Suurem oli see nähtavasti 20-dail ja 30-dail aastail, kuna hiljemini ilmestus (kui mitte just väga suure umbusaldusega võtta olevaid statistilisi andmeid) koguni tagurpidiminek. Kuigi meil puuduvad otsesed andmed Tartu kaubanduse kohta aastasaja esimesel kolmandikul, võiks siiski oletada, et ta peale kriisi, mille tekitasid Napoleoni sõjad, 20-dail aastail tõusma hakkas. Seda põhjendatum on see oletus, kui silmas pidada tolleaegset võrdlemisi hoogsat linna rahva-arvu suurenemist. 1836. a. kohta esitab ametlik statistika Tartus teise gildi kaupmehi 3, kolmandast gildist 64. Kuid peale mainitute teotseb samal ajal kaubanduse alal veel hulk teisi inimesi, nagu seda näitab allesitatud suurem kaupluste arv. Samuti selgub see seisustestatistikast, mille järgi kuulus samal aastal kaupmeesteseisusse 175 meessoost isikut. Ülalmainitud gildi kaupmeeste hulka ei kuulunud väikeste toiduainete-kaupluste omanikud, võõrastemajade, trahterite ja õllepoodide pidajad. „Poodide" üldarvuna tuuakse 80, mille hulgas 43 koloniaal- ja rohupoodi, 21 manufaktuurkauplust, 9 liha- ja 7 leivapoodi. Peale selle oli linnas ärisid, mis osaliselt kaubandusliku iseloomuga: võõrastemaju ja trahtereid 11, kõrtse (Schenken) 60. 1858. a. kohta esitatakse kaupluste arvuna 62, kuna kaupmeesteseisusesse kuulub 177 isikut. See kaupluste arv käib nähtavasti gildidesse kuuluvate kohta, kuna väljaspool neid olevate kaubanduslikkude ettevõtete kohta andmed puuduvad. Võrreldes neidki andmeid 1836. a. omadega näeme Tartu kaubanduses sel ajajärgul täielist seisakut, pigemini veel tagurpidiminekut, — nähtus, mis täiesti arusaadav, kui silmas pidada kriisi tolleaegses linna kasvamises. 60-date aastate alul on Tartus siiski märgata teatavat kaubanduslikku tõusu, mille põhjustas linna vast-alanud hoogsam kasvamine. Nii näiteks oli 1863. a. esimesel poolel välja antud kauplemislubasid: II gildis 2, III-s 84, seega märksa suurem arv kui viis aastat varemini. Peale selle teotsesid kaubanduse alal veel 32 talupoega (pudukaupmeest) ja 35 kaubaselli (Handlungsdiener). Sellest vast-alanud tõusust hoolimata vaja siiski rõhutada, et linna suurendava tegurina tuleb Tartu kaubandus 60-date aastateni üsna vähesel määral arvesse. Ala, millel Tartu kaubandus arenes

Tartu, lk. 126